

Миська Р.Г., Булик Н.М.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ РОМАНА БЕРЕСТА

“Середньовічні монастирі Галичини (житло та побут)”. – Львів, 2011. – 332 с.

Останнім часом в українській історіографії появилася низка праць, присвячена різним аспектам історичного минулого чернецтва. Серед публікацій привертають увагу аналітичні роботи О. Чуйка, М. Вуянко, В. Тарас, В. Марчука, П. Шкраб'юка та багатьох інших дослідників, що висвітлюють значення середньовічного чернецтва і церкви у різних аспектах.

Однак, багато питань чернечої історії ще й досі залишаються невідомими. Особливої актуальності серед науковців набуває питання, коли виникло та звідки прийшло на українські землі чернецтво; що зумовило виникнення середньовічних монастирів; які чинники визначали особливості проживання та побуту ченців; яким було суспільне значення діяльності монастирів.

У значній мірі цій проблематиці присвячена монографія Романа Береста “Середньовічні монастирі Галичини (житло та побут)”, в якій автор зробив спробу показати еволюцію та особливості побутових умов середньовічного чернечого житла. У структурному плані робота складається з вступу, семи розділів, висновків. Суттєве доповнення складає низка порівняльних таблиць, ілюстративний матеріал.

Варто зауважити, що, намагаючись розкрити тему, автор вдається до використання різних за походженням джерел. Писемна джерельна база дослідження, як зазначив автор, носить загальний та фрагментарний характер. Здебільшого літописні згадки стосувалися монастирів митрополії, якими опікувалася княжа верхівка та вище духовенство. Вагому частину джерел представляють результати археологічних робіт у Галичі, які почерпнуто зі звітів В. Ауліха [1], Ю. Лукомського та М. Рожка у Лаврові [2], а також власних досліджень у Страдчі, Уневі [3], в Підкамені та на інших чернечих пам'ятках Галичини.

В плані окреслення хронологічних рамок роботи виникає певне застереження, адже автор їх окреслює від появи перших писемних відомостей про чернецтво (XI ст.) до початку XVII ст. і називає цей період середньовіччям, хоч насправді виходить за його межі. Крім цього, на нашу думку, у вступі також слід чіткіше обґрунтувати територію досліджень (с. 12–13).

Привертає увагу другий розділ, який присвячено характеристиці методів виконання досліджень. Методологічна основа ґрунтується на використанні як традиційних, так і нових аналітичних методів. У процесі проведення археологічних досліджень одноосібних та обцинних чернечих житлових споруд використовує польові методи опису та фіксації. Певною новацією роботи є те, що дослідник намагається не тільки показати особливості устрою чернечих жител, але й порівняти їх з мирськими житлами, встановити їх спільні та відмінні риси, використати положення нормативних документів для визначення організаційного устрою монастирів і ін.

Відродно, що опираючись на археологічні відомості, дослідник вдається до використання потенціалу інших наукових дисциплін, писемних джерел, топонімічних, петрогліфічних, епіграфічних даних (с. 16–40), котрі дали змогу повніше та багатогранніше підійти до розкриття проблеми. За відсутності писемної бази він відводить особливе значення археологічним матеріалам. Заслуговує на увагу те, що автору вдалося виробити і виділити певні критерії та ознаки чернечого печерного житла, що є новим у історичній науці. Автор акцентує, що “місце виявлення знахідок має важливе значення для встановлення організаційної форми існування обцини” ченців (с. 75). Висловлені думки він підтверджує відповідними положеннями типікону, який регламентував правила статутного чернечого існування. Р. Берест приходить до висновку, що чернечі житла не були однотипними, чим робить відповідний місток до наступних розділів (с. 76)

Особливий інтерес викликають третій, четвертий та п'ятий розділи, які присвячені вивченню печерних житлових споруд. Окреме місце відведено характеристиці одноосібних жител анахоретів, котрі вели відмежований від суспільства та чернечих обцин, аскетичний спосіб існування. Автор відзначає, що одноосібні чернечі оселі дещо порушують, побутуючу в сучасній науці уяву про житло, яке найчастіше розглядають як колективне місце проживання – обцинне, родинне чи сімейне, а не одноосібне. Це підтверджує автор, опираючись на писемні джерела та історіографічні праці І. Огієнка (“живуть ... одинцем ... в якихось невидних розцілинах земних” – [5, с. 95], а також результати власних науково-дослідних робіт [с. 79–88]).

У плані новизни, перш за все, на нашу думку, заслуговує на увагу розроблена автором типологія чернечих житлових споруд. Цікавим та дискусійним видається те, що в одноосібних печерних житлах не існувало систем опалення, вентиляції, освітлення та іншого житлового забезпечення. Проте, як зазначає автор, такі умови відповідали принципам існування статутного чернецтва і, зокрема, аскетизму. З одного боку, відсутність опалювального пристрою не дає підстав відносити печерну камеру до числа жител, а з іншого – проживання підтверджують вимоги чернечого аскетизму. Складні аскетичні умови існування середньовічного анахоретства були важким випробуванням моральної та фізичної стійкості багатьох середньовічних ченців.

Видається логічним твердження дослідника щодо “недорозвинутих” монастирських осель і введення у науковий обіг терміну “протомонастир” (с. 76). Р. Берест пропонує зазначене явище розглядати “важливою, перехідною сходинкою на шляху від відособленого анахоретства до обцинного чернецтва” та його різних форм (с. 113).

Важливе місце у монографії відведено дослідженню устрою монастирів. Не викликає сумніву теза автора, що на перехідному етапі від язичництва до християнства важливу роль відіграло келіотство, як особлива форма існування чернецтва, яку називали “*родинним чернецтвом*” [5, с. 91].

Значну увагу в шостому та сьомому розділах звернуто на житла монастирів, які збудовані на відкритій місцевості. Базовими пам'ятками стали Унівські монастирі, на яких він особисто близько 10 польових сезонів виконував археологічні дослідження. Проведено певні аналогії отриманих результатів з іншими монастирськими оселями середньовічного чернецтва – монастирями Підкаменя, Галича, Олешкова, Лаврова та житлами багатьох мирських поселень (Звенигорода, Ріпнева та ін.), а також печерними пам'ятками Галичини. На основі отриманих результатів зроблено спробу встановлення спільних та відмінних рис між мирськими та чернечими житлами, виділено особливості місць закладення монастирів, що не відповідають традиціям закладення сільських населених пунктів. Значну увагу відведено процесу еволюції монастирського житла, котрий в межах означеного періоду Р. Берест окреслює від земляних споруд каркасно-стовпкової конструкції до наземних жител зрубного типу.

Як зазначено в роботі, не тільки за особливостями облаштування чернечі житлові споруди різнилися від мирських жител. Окремі чернечі земляні житлові споруди не мали жодних побутових комунікацій і навіть печей. Традиційно в археології виявлені споруди без печей багато дослідників вважають господарськими, виробничими або іншими допоміжними будівлями. Проте, на думку Р. Береста, це не могли бути випадкові, виняткові чи окремі житлові камери, бо скромного аскетичного побуту від чернецтва вимагав чернечий типікон. В житлових камерах без печей виявлено викладені на долівці пласти гострих каменів. Подібні приклади також зафіксовано у кількох наукових звітах В. Ауліха. Посилаючись на свідчення І. Огієнка, автор твердить, що “*спали ченці на гострому камінні, яке прикривали мішковиною*” [5, с. 96]. Загалом чернечі житла відзначалися примітивністю устрою та побуту і могли задовольнити лише вимоги крайньої аскези чернецтва.

У висновках автор наголошує на існуванні різноманітних чернечих житлових споруд, особливостях їхнього устрою та розвитку, складних еволюційних процесах, що відбувалося у чернечому середовищі на галицьких землях під впливом дії різноманітних чинників; на певних спільних та відмінних рисах, котрі існували між мирськими та чернечими житловими спорудами. Однак автор часто некритично використовує літературу кінця XIX – початку XX ст., що відображається на загальних висновках. Це стосується робіт М. Грушевського, А. Петрушевича та ін.

Загалом монографія Р. Береста справляє добре враження, а в плані новизни, актуальності та ступеню наукового дослідження середньовічного чернецтва заслуговує високої оцінки.

Джерела та література:

1. Ауліх В. В. Звіт про роботу Галицької археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР та Івано-Франківського краєзнавчого музею в 1969 році / В. В. Ауліх. – К., 1969. – Спр. 1969/77. – 43 с.
2. Берест Р. Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження середньовічного Унівського монастирського комплексу Перемишлянського р-ну Львівської обл.” / Р. Берест. – Львів, 2004.
3. Берест Р. Я. Розвідкові археологічні дослідження в околицях монастиря смт. Підкамінь на Бродівщині / Р. Берест // Фортеця : зб. заповідника “Тустань” на пошану М. Рожка. – Львів, 2009. – С. 379-387.
4. Лукомський Ю. В. Звіт архітектурно-археологічної експедиції про розвідкові дослідження пам'ятки архітектури XV-XVI ст. – Онуфріївської церкви (с. Лаврів Старосамбірського р-ну Львівської обл.) / Ю. В. Лукомський, М. В. Рожко. – Львів, 1987. – 43 с. + 88 іл.
5. Огієнко І. Українське монашество / І. Огієнко. – К., 2002. – 393 с.